

УДК 340.12

І. А. Куровська
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу теорії та практики законотворчої діяльності
Інституту законодавства Верховної Ради України

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЕВОЛЮЦІЇ ДОКТРИНАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПРАВОВИХ ДОКТРИНАХ ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

Постановка проблеми. Конституційне закріплення визнання та дії в Україні принципу верховенства права привертає увагу вітчизняних вчених та дослідників до проблеми визначення змісту цієї політико-правової категорії, адже центральне місце та фундаментальне значення цього принципу для становлення демократичної правової держави, її правової системи, розвитку всіх галузей національного права та законодавства – беззаперечно визнано не тільки європейськими державами, але й міжнародними організаціями універсального та регіонального характеру в рамках міжнародного співтовариства [2].

В юридичній літературі слушно зазначається, що актуальність доктринального осмислення підходів, що сформувалися у зарубіжних дослідженнях щодо визначення змісту, значення, критеріїв належного нормативно-правового закріплення та правозастосування принципу верховенства права обумовлюється, перш за все, відсутністю тривалої традиції демократичного розвитку правової системи України, недостатнім доктринальним опрацюванням змісту цієї правової категорії для потреб подальшого розвитку сучасної конституційно-правової науки, на основі європейських правових принципів та стандартів [2]. Крім того, важливість дослідження змісту та значення принципу верховенства права обумовлюється і потребами перегляду вітчизняної системи принципів конституційного права, адже врахування принципу верховенства права як фундаментального (засадничого) в системі принципів конституційного права України, як єдиної в її правовій системі провідної, профілюючої (єдиної), фундаментальної галузі [5, с. 4], дозволить вирішити низку теоретико-правових та методологічних проблем розвитку вітчизняної конституційно-правової галузі в цілому.

З урахуванням вищевикладених положень, особливий науковий та праксеологічний інтерес являє розгляд еволюції доктринального тлумачення принципу верховенства права у правових доктринах провідних європейських держав. Поряд з цим, врахування природно-правового, євроінтеграційного та міжнародно-правового контекстів значення принципу верховенства права, відповідатиме не лише завданням реалізації євроінтегра-

ційної та євроатлантичної політики Української держави, але й, що не менш важливо, потребам подальшої демократизації правової системи незалежної держави, доктринальному перегляду основоположних засад правового регулювання відносин у публічно-правовій сфері, реформуванню системи законодавства країни.

Позитивний потенціал цього принципу вже доведений століттями його використання як в філософській, правовій, політичній науках, так й соціально-політичній та державотворчій практиці. Як відмічає П. М. Рабінович, деякі елементи концепції верховенства права містяться ще у творах давньогрецьких і давньоримських мислителів (Аристотель, Цицерон, Сенека) та релігійних діячів і філософів доби Середньовіччя (Ф. Аквінський та ін.). На думку зазначеного автора, ця концепція інтерпретувалася у найширшому її розумінні, тобто як визнання необхідності підпорядкування «позитивного» (встановленого чи санкціонованого державою) права «непозитивному» (природні права людини, потреби людської природи, вимоги розуму, моралі тощо) [5, с. 4]. На нашу думку, наведена квінтесенція найбільш чітко відображає систему відносин держави і особистості, акценти та пріоритети в нормативній регламентації блоків їх нормативного регулювання, та розстановку сил в межах демократичної правової державності.

Сучасне розуміння принципу верховенства права в європейській юридичній думці хоча і розвинулося на доктринальних позиціях, сформованих А. Дайсі, але значним чином трансформувалося в контексті глобалізаційних, європейських інтеграційних та інших аспектів реформування світового правопорядку, набуваючи не тільки більш широкий змістовно-прикладний, але й технологічно-процесуальний зміст та наповнення.

В цьому контексті треба зазначити, що найбільш вагомий внесок у розвиток концепції верховенства права, її відмежування від суміжних концепцій правової держави та законності зробили такі західні вчені та дослідники як Дж. Адамс, Дж. Гаррінгтон, К. Гессе, Т. Джефферсон, І. Кант, Б. Констант, А. де Лобадер, Дж. Локк, Дж. Мілль, Т. Пейн, Б. Б. Спіноза, С. Резерфорд, Ш. де Секонда (барон де Монтеск'є), Ф. Хайек та багато інших.

Розробці сучасного доктринального розуміння та інтерпретації принципу верховенства права присвятили свої праці відомі західні вчені Ж. Зіллер, Ж. Раз, Р. Феллон, М. Фромонт, Ю. Шварценберг та деякі інші.

Метою цієї статті є аналіз еволюції доктринального тлумачення принципу верховенства права в правових доктринах провідних європейських держав.

Виклад основного матеріалу. Розвиток доктринальних уявлень про зміст принципу верховенства права, а також про місце та роль права у державі, його співвідношенні з законом та ідеєю законності, – необхідно розглядати, передусім, у тісному взаємозв'язку з особливостями розвитку національних правових систем, зокрема для цілей даного дослідження нами обрано правові системи Великої Британії, Франції та Німеччини, де фактично дістали доктринального визначення і розвитку в історичній ретроспективі, відповідно, принцип панування (верховенства) права, принцип законності та концепція правової держави.

Принцип законності був запроваджений у французькій правовій доктрині після Великої Французької Революції 1789 р. для протиставлення королівській сваволі, унеможливлення покарання особи без суду та слідства, всебічного захисту прав і законних інтересів людини та громадянина. На думку відомого французького вченого, видатного державного діяча А. де Лобадера, принцип законності означає, що «адміністративні власті зобов'язані у рішеннях, що вони приймають, дотримуватися закону чи, точніше, законності, тобто сукупності правових норм, багато з яких (та не всі) містяться у формальних законах» [10]. Сучасне доктринальне тлумачення принципу законності у французькій правовій доктрині пропонує визначати даний принцип як частину більш загального принципу, яким встановлюються вимоги щодо дотримання всієї сукупності правових норм. Таким загальним принципом, який має засадниче, основоположне значення, визнається принцип верховенства права.

Обрання саме такого засадничого принципу, як зазначає відомий французький вчений М. Фромонт, відповідає вимогам щодо визнання, утвердження та забезпечення реалізації принципу верховенства права, що знайшли своє відображення в основних джерелах європейського та міжнародного права [4, с. 232].

Своєю чергою, теорія правової держави (*нім.* – *Rechtsstaat*), на думку німецького вченого К. Гессе, створює, структурно організовує та гарантує сукупність юридичного порядку, необхідного як для існування особи, так і для суспільного життя. Специфічним засобом цього порядку є закон. Останній визначає юридичне положення особи, регулює

життєві умови та упорядковує їх. Правова держава є державою закону (*нім.* – *Gesetzesstaat*) [10].

Правова держава в оригінальному значенні німецької теорії була імплементована у національні правові системи низки європейських держав та закріплена у їх основоположних законодавчих актах – конституціях: ст. 1 Конституції Королівства Іспанії (1978 р.), ст. 2 Конституції Республіки Португалії (1976 р.), ст. 2 Конституції Угорської Республіки (2011 р.), ст. 1 Конституції Словацької Республіки (1992 р.), ст. 2 Конституції Республіки Словенія (1991 р.) [4, с. 232].

У деяких інших державах принцип правової держави був закріплений у конституціях в оновленому, модифікованому значенні – з використанням лише окремих термінологічних положень німецької правової доктрини. Наприклад, у ст. 5 Конституції Королівства Швеції закріплені наступні положення: «Принципи діяльності держави регулюються правом. Право є основою та рамками діяльності держави. Діяльність держави має відповідати публічним інтересам та бути пропорційною визначеним цілям». Аналогічні положення містяться у ст. ст. 7, 8, 9 Конституції Польщі (1977 р.), де визначено: «Органи державного управління діють на основі та в межах права. Конституція є вищим правом Польщі» [4, с. 232].

Також важливо відмітити, що у Великій Британії принцип правової держави у згаданому значенні ніколи не використовувався. Британська доктрина та неписана Конституція закріпили принцип верховенства права (або панування права), який вагомим чином вплинув як на розвиток континентальних правових доктрин, так і на сучасне розуміння змісту принципу верховенства права, у нормативних документах провідних регіональних європейських організацій.

Разом з тим, слід відзначити, що на сьогодні доктринальне тлумачення принципу верховенства (панування) права у британській правовій доктрині наблизилося до континентального розуміння цієї правової категорії. Але певні відмінності все ще залишаються, зокрема, вони стосуються загальних засад відправлення правосуддя.

Як вище зазначалось, принцип верховенства (панування) права отримав доктринальне тлумачення як центральний елемент британської Конституції завдяки відомому англійському вченому-конституціоналісту А. Дайсі, який вважав, що для досягнення максимального ефекту від застосування ідеї верховенства права, необхідно відрізнити три близькі за своїм змістом концепції:

- панування права – ніхто не може бути зобов'язаний нести негативні наслідки у встановленому законом порядку сам або своїм майном, окрім як у випадку прямого порушення закону, в передбаченому законом порядку, в суді загальної юрисдикції;

- верховенства права – не лише те, що жодна людина не може бути над законом, але й те (і це є важливим моментом), що до кожної людини, незалежно від посади або умов застосовуватиметься один (загальний, звичайний) закон, а справа підлягає розгляду в одному (загальному, звичайному) суді;

- панування духу законності – проникність змісту Конституції верховенством права завдяки загальним конституційним принципам (наприклад, право на особисту свободу, право на публічні збори), які є результатом судових рішень, що визначають права індивідів у окремих справах, розглянутих судами, та оскільки у багатьох іноземних конституціях надаються гарантії прав індивідів, які виникають, або можливо виникли з загальних принципів конституції [8, р. 112,114].

Загалом, як зазначає згаданий автор, верховенство права було властиве Англії ще з часів Нормандської навали, та характеризувалося двома основними рисами: 1) всемогутністю (*англ. – omnipotence*) та безспірним (*англ. – undisputed*) верховенством на території усїєї країни центрального уряду; 2) пануванням (*англ. – rule*) або верховенством (*англ. – supremacy*) права [8, р. 112,114].

У сучасному тлумаченні та інтерпретації західними фахівцями-конституціоналістами доктрина верховенства права А. Дайсі, складається з трьох основних ідей:

1. Право є вищим та протилежним деспотичній владі. Тільки у випадку, якщо діями особи було порушено закон, їй буде призначено покарання судом у встановленому законом порядку. Також підкреслено, що уряди не повинні мати широких дискреційних повноважень, вони обов'язково мають бути хоча б певною мірою обмежені;

2. Кожна людина має бути рівною перед законом – це означає, що незалежно від того, ким вона є, чи державним службовцем, чи селянином, у випадку порушення закону розгляд у суді буде відбуватися за тими ж законами;

3. Норми конституції не є основним джерелом права, а основним джерелом виступають природні права людини. Кожна людина у суспільстві повинна мати свої права та свободи, які дозволяють їй робити все, що вона бажає. Кожний, чиї права порушені, має право на судовий захист [10; 1].

Враховуючи на конституційну модернізацію в державах пострадянського простору та в рамках європейського міждержавного інтеграційного об'єднання, сучасні зарубіжні дослідники приділяють традиційно велику увагу вивченню змісту принципу верховенства права в національних правових системах, що є відображенням об'єктивізації та актуалізації зазначеної проблематики в процесі побудови демократичної правової державності, а також якості рівня її доктринального супроводження і забезпечення. Разом з тим, за-

кріплення принципу верховенства права на рівні конституцій багатьох європейських держав, що вже відбулося, засвідчує, по-перше, не тільки важливе значення концепції та принципу верховенства права в контексті їх реалізації в конституційно-правовій практиці, але й, по-друге, актуалізацію їх належного та оптимального доктринального супроводження; а також, по-третє, зростання їх праксеологічного значення в сфері публічного управління.

Такий підхід, відносно останнього напрямку, ми бачимо в доктринальних підходах французького вченого-адміністративіста Ж. Зіллера, відомого в Україні своїми фундаментальними конституційно- та адміністративно-правовими дослідженнями в сфері євроінтеграції та адміністративної конвергенції. Саме він зазначає, що концепції правової держави, законності та верховенства права розвивалися у різних державах, проте, не будучи ідентичними, принцип законності, *Rechtstaatlichkeit* та *rule of law* – разом передбачають підкорення адміністративному праву, а отже, судовому контролю. У цьому, як зазначає згаданий автор, полягає основа адміністративного права в усіх країнах Західної Європи у ХХ столітті [4, с. 232].

Отже, наведена доктринальна позиція є свідченням прагматичного та інструментально-галузевого підходу до використання наведених принципів, коли вони з рівня конституційного права «спускаються» в адміністративне право – право управління, для практичного використання в повсякденній діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпадаючи під контроль органів судової влади та конституційної юрисдикції.

Необхідно наголосити на тому, що з середини ХХ ст. принцип верховенства права отримав не тільки широке міжнародно-правове застосування, а й відповідно міжнародно-правові легалізацію та легітимацію в міжнародному співтоваристві та його державах-членах у вигляді їх міжнародно-правових зобов'язань. Дійсно, вимоги щодо його утвердження та дотримання як на міждержавному, так й, насамперед, на рівні держав-підписантів були закріплені в багатьох міжнародних договорах, угодах, деклараціях та хартіях, статутах та документах провідних міжнародних (наприклад, ООН) та європейських регіональних організацій (ЄС, РЄ, ОБСЄ та ін.). Саме з урахуванням наведених тенденцій в нормативній та організаційно-діяльній сфері набули розвитку євроінтеграційний та глобалізаційний аспекти розуміння концепції та принципу верховенства права, а в ЄС на основі останньої було запроваджено принцип верховенства права ЄС, як основоположний інституційний принцип її існування, функціонування, оперативного управління та розвитку [2].

Як вже зазначалося на початку цього дослідження, принцип верховенства права на сьогоднішній день вже не обмежується рамками суто національної правової системи, він вийшов за її межі та завдяки своїй концептуальній універсальності був застосований міжнародною нормативною системою. Адже його зміст, поряд із традиційним розумінням змісту та ролі конституційного принципу верховенства національного права, зазнав певних трансформацій, що проявилися у використанні базового змісту даної категорії, його «нормативної формули», провідними європейськими регіональними організаціями в контексті правового супроводження, забезпечення і стимулювання євроінтеграційних процесів та заснування нових форм співробітництва (союзів, правових просторів та їх підвидів).

Так, європейські регіональні організації – ЄС, РЄ, ОБСЄ – нормативно закріпили принцип верховенства права як засадничий, основоположний по відношенню до правових систем як власне цих організацій, так і правових систем держав-членів зазначених міжнародних організацій в цілому. Тобто, цей принцип набув універсального значення при всій відповідній різниці його змістовної наповненості в залежності від рівнів його застосування – державних та міжнародного.

Отже, в основу правопорядку ЄС покладено фундаментальні принципи – «свободи, демократії, поваги прав людини і основних свобод, а також верховенства права», – що знайшло формальне закріплення у ст. 6 (колишній статті F) «Договору про Європейський Союз» [3]. Та, по-друге, необхідно акцентувати увагу на новацію права ЄС, відповідно до якої закріплюється новий принцип – «*верховенство права ЄС*», – який виступає ключовою домінантою у співвідношенні норм права окремих європейських держав-членів ЄС та «*acquis communautaire*» [3]. Наведений приклад нового аспекту значення і праксеологічного застосування базового розуміння змісту принципу верховенства права, в нашому випадку, як основоположного начала права ЄС та технологічного способу розмежування компетенційних повноважень між суб'єктами права ЄС, – свідчить, зокрема, про високий авторитет ідеї верховенства права як ідеалу, спільного для європейських країн.

Вимоги щодо дотримання принципу верховенства права закріплені у Преамбулі та ст. 3 Статуту РЄ, де визначено, що «*Усі члени Ради ... визнають принцип верховенства права*» [3]. Крім того, застосування принципу верховенства права визнається необхідним у багатьох джерелах права РЄ. На наш погляд, тут ми бачимо визнання досліджуваного принципу вже апіорі.

Крім цього, розроблений Директоратом з правових питань РЄ посібник «Адміністрація і Ви» (англ. – «*Administration and You*») визначає, що

принципи адміністративного права ґрунтуються на тому переконанні, що держави приймають та практично застосовують основоположний конституційний принцип верховенства права, який складається з таких чинників: 1) кожна особа – фізична або юридична – є суб'єктом права; 2) кожна особа повинна мати можливість знати свої права та обов'язки відповідно до закону; 3) додержання закону кожною особою можливе лише за умови здійснення контролю суддями, які є незалежними у реалізації своїх функцій і рішення яких є обов'язковими для виконання [7].

Системне тлумачення такого підходу є свідомим розповсюдженням на національному рівні дії конституційного принципу верховенства права на інші важливі галузі національного законодавства, в нашому випадку – адміністративного, але на такі відносини, що мають, по-перше, істотне значення для існування та стабільного функціонування демократичної правової державності; а, по-друге, на такі відносини всередині держави, що підпадають під її міжнародно-правові зобов'язання в сфері дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина, що були взяті в рамках міжнародних організацій, а потім інтерпретованими в національне законодавство конкретної держави-члена таких міждержавних інституцій.

Наведене фактично нове змістовне та технологічне тлумачення і розуміння змісту принципу верховенства права відображає сучасне його доктринальне тлумачення вченими та дослідниками, які працюють в робочих групах та комітетах, створених при РЄ. Поряд з цим важливо відмітити той факт, що згаданий посібник систематизує основні принципи адміністративного права та адміністративної процедури, які вважаються найважливішими для захисту приватних осіб у їх взаємостосунках з адміністративними органами. Звідси, можна стверджувати, що досліджуваний нами принцип верховенства права володіє могутнім процесуально-процедурним потенціалом, який проявляється як на національному рівні (ординарний підхід до дотримання і захисту прав і свобод людини на рівні конкретної держави в її управлінських та судових установах), так й на міжнародному рівні (екстраординарний підхід до дотримання і захисту прав і свобод людини на рівні міжнародних судових установ).

Хоча для держав-членів РЄ даний посібник не має обов'язкового характеру резолюції або рекомендації, прийнятої Комітетом Міністрів згідно зі Статутом РЄ, проте принципи, які містить у собі ця книга, є значною мірою відображенням системного нормативного комплексу не тільки права Ради Європи, а й права ЄС – тобто в широкому розумінні європейського права: а) положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (так звана Європейська

конвенція з прав людини); б) деяких протоколів та інших документів РЄ в сфері захисту прав людини; в) прецедентного права Європейської Комісії та Європейського суду з прав людини; г) а також конвенцій, рекомендацій і резолюцій РЄ, що стосуються адміністративного права.

Отже, можна констатувати, що на сучасному етапі розвитку інституту публічної адміністрації в європейській правовій доктрині побудова системи принципів адміністративного права здійснюється під безпосереднім впливом та на основі визнання основоположного конституційного принципу верховенства права. Такий висновок не тільки ще раз підкреслює первинність та домінування національного конституційного права над всіма іншими галузями національного права як єдиної профілюючої галузі права національного, але й свідчить про зародження європейського конституційного та європейського адміністративного права, що знаходяться в такому же стані підпорядкування та взаємодії.

У цьому зв'язку, перш за все, необхідно врахувати те, що західними дослідниками проводиться чітке відмежування змісту принципу законності та принципу верховенства права. У вищезгаданому посібнику РЄ «Адміністрація і Ви» принцип законності визначається як відповідність до конституції, загальних принципів права, законам та підзаконним актам, звичаєвим або договірним нормам міжнародного права, що є частиною національного законодавства, судовим рішенням, що відповідно до національного законодавства мають юридичну силу, відповідних адміністративних актів, якщо вони можуть застосовуватися судом [7].

Тому обґрунтовано вважаємо, що сучасне розуміння принципу верховенства права в європейській юридичній думці хоча і розвинулося на доктринальних позиціях, сформованих А. Дайсі, але значним чином трансформувалося в контексті глобалізаційних, європейських інтеграційних та інших аспектів реформування світового правопорядку, набуваючи не тільки більш широкий змістовно-прикладний, але й технологічно-процесуальний зміст та наповнення.

Зарубіжні юристи та філософи наразі розділяють три основних типи сучасного тлумачення змісту принципу верховенства права:

- 1) *формальне*;
- 2) *субстанційне (матеріально-правове)* та
- 3) *функціональне*.

В основу цього поділу покладено критерії, за якими може бути оцінено нормативне закріплення та можливості праксеологічної (практичної) реалізації принципу верховенства права.

1. *Формальний підхід* ґрунтується на аналізі нормативного закріплення принципу верховенства права в цілому та аналізі окремих критеріїв дотримання принципу верховенства права. Зокре-

ма, до таких критеріїв у європейських країнах відносяться: формальна незалежність та безсторонність судової гілки влади; офіційно встановлений порядок прийняття законів; відсутність законів, які застосовуються тільки до окремих груп, класів осіб; відсутність зворотної сили законів; положення про судовий нагляд за діяльністю уряду.

2. *Матеріально-правовий підхід* керується моральними уявленнями про належну правову систему та вимірює верховенство права відповідно до того, наскільки вдало за отриманими оцінками певна система досягає цього ідеалу. Наприклад, відомий європейський дослідник Р. Феллона зазначає, що більшість сучасних концепцій верховенства права визначають три основні «цінності та цілі, яким має слугувати верховенство права: а) захист від анархії та війни усіх проти усіх; б) надання можливості людям планувати свою діяльність з розумною впевненістю, що вони можуть передбачити наперед наслідки різних дій (мається на увазі, в першу чергу дії органів публічної влади); в) гарантії від принаймні деяких видів саморозсуду /дискреції/ (свавілля) державних посадовців» [11].

3. *Функціональний підхід* до визначення верховенства права подібний до матеріально-правового (сутнісного) визначення, але зосереджується головним чином на тому, наскільки ефективно право та правова система в цілому виконують певні функції – наприклад, це заборона прийняття урядових рішень на власний розсуд та забезпечення передбачуваності юридичних рішень. Одним з прикладів такого підходу можна навести суспільство, в якому наявна невелика або відсутня можливість прийняти рішення на власний розсуд, має високий рівень верховенства права, в той час як суспільство, у якому більша частина рішень приймається на власний розсуд, має мінімальний рівень верховенства права [12].

Доречно зауважити, що деякі вчені виділяють тільки два основні типи тлумачення принципу верховенства права: 1) «матеріально-правове» (субстанційне), відповідно до поданого вище значення, та 2) «формальне» або «процедурне» верховенство права, що визначається як верховенство будь-яких законів, які генеруються законодавчим процесом [3].

Корисними у даному контексті є робочі матеріали Світового Банку (грудень, 2005 року) під назвою «Світовий банк та Реформи Верховенства права» [9], що фактично містять методологічні підходи до виконання зазначених завдань. У цій роботі, зокрема, наводиться логічне обґрунтування трансформації сучасного значення принципу верховенства права загалом та його використання в глобалізаційних та євроінтеграційних процесах. Особливо треба наголосити на запропонованому у даному дослідженні виділенні конкретних шля-

хів запровадження та утвердження принципу верховенства права, а саме, виділення двох основних напрямків (способів) *реформування* на його основі:

1) *законодавства* (щонайменше, це підготовка та прийняття законів у п'яти основоположних сферах: власність; договори; компанії; банкрутство; конкуренція); та

2) *інституцій* (в тому числі реформування судів, органів виконавчої влади; органів реєстрації права на власність; інституту омбудсмена; юридичних навчальних закладів та центрів підготовки судових працівників, асоціацій адвокатів; виконавчої служби).

За слухним визначенням одного з провідних західних спеціалістів у сфері реалізації принципу верховенства права Ж. Раза «*доктрина верховенства права виходить з того, що закон має бути здатним спрямовувати поведінку його суб'єктів*» [14]. Виходячи з цієї базової ідеї відносно ролі права в діяльній детермінованості його суб'єктів, він визначає список принципів, які мають застосовуватися до будь-якого закону при перевірці його на відповідність принципу верховенства права, а саме: «всі закони мають бути перспективними, відкритими та зрозумілими; закони повинні бути відносно стабільними; та у розробці спеціальних законів (законів про спеціальні правові режими) необхідно керуватися відкритим, усталеним, зрозумілим та загальним порядком».

Саме ці принципи визначаються Ж. Раза як «мінімальні вимоги» щодо того, щоб забезпечити народу «можливість обирати стиль та види життєдіяльності, визначати довгострокові завдання (цілі) та ефективно планувати своє життя на шляху до них» [14].

Висновки та пропозиції. Таким чином, на підставі аналізу доктринальних підходів щодо тлумачення принципу верховенства права в європейській доктрині провідних держав світу, нами сформульовано наступні висновки: по-перше, сучасне розуміння принципу верховенства права в європейській юридичній думці хоча і розвинулося на доктринальних позиціях, сформованих А. Дайсі, але значним чином трансформувалося в контексті глобалізаційних, європейських інтеграційних та інших аспектів реформування світового правопорядку, набуваючи не тільки більш широкий змістовно-прикладний, але й технологічно-процесуальний зміст та наповнення. По-друге, зарубіжні юристи та філософи наразі розділяють три основних типи сучасного тлумачення змісту принципу верховенства права: 1) *формальне*; 2) *субстанційне (матеріально-правове)* та 3) *функціональне*. Деякі вчені виділяють тільки два основні типи тлумачення принципу верховенства права: 1) «матеріально-правове» (субстанційне), відповідно до поданого вище значення, та 2) «формальне» або «процедурне» верховенство

права, що визначається як верховенство будь-яких законів, які генеруються законодавчим процесом.

На нашу думку, в адміністративно-правовій доктрині України потребують розвитку усі перелічені вище типи сучасних підходів щодо тлумачення змісту принципу верховенства права та їх праксеологічного застосування, адже вітчизняна традиція застосування цього принципу, як і вітчизняна традиція демократичного розвитку правової системи України в цілому, є не достатньо тривалою для забезпечення належної реалізації принципу верховенства права.

В цьому аспекті також слід особливо відмітити той факт, що принцип верховенства права на сучасному етапі його розуміння у західній юридичній думці втрачає риси абстрактної моделі, що було особливо характерно античним філософським визначенням, набуваючи не тільки суто праксеологічного, а й більш формалізованого, організаційно-процесуального наповнення. Натомість простежується тенденція до його більшої технологізації, нормативної та організаційної деталізації, формалізації принципів та процедур, з застосуванням інструментарію юридичної техніки та нормопроекування – через які ідея верховенства права має отримати конкретні практичні напрямки запровадження, втілення, прояву та утвердження.

Література

1. Верховенство права як мета політики розвитку URL: www.web.worldbank.org.
2. Еволюція доктринального тлумачення принципу верховенства права. URL: http://www.xn--80aayuiacs0c.com.ua/load/evoljucija_doktrinalnogo_tlumachennja_principu_verkhovenstva_prava/1-1-0-2154.
3. Европейское право: Учебник для вузов / Под общ. ред. д.ю.н., проф. Л.М. Энтина. М.: Норма, 2004. 720 с.
4. Жак Зіллер. Політико-адміністративні системи країн ЄС / Пер. з фр. В. Ховхун. К.: «Основи», 1996.
5. Орзіх М. П., Крусян А. Р. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право. К.: Алерта, 2006.
6. Рабінович П.М. Верховенство права / Юридична енциклопедія. Т.1. К., 1998.
7. Administration and You. Principles of Administrative Law Concerning the Relations Between Administrative Authorities and Private Persons. A Handbook. Council of Europe, Directorate of Legal Affairs, Strasbourg, 1996. URL: www.coe.int.
8. Dicey A. V. An Introduction to the Study of the Law of the Constitution. Indianapolis: Liberty Classics. 1982.
9. European Central Bank. Annual Report. Glossary. 2001. URL: www.europa.eu.int.
10. Michel Fromont. Droit administratif des Etats européens. Paris, Presses universitaires de France, 2006. 362 p.
11. Richard H. Fallon, Jr., "The Rule of Law" as a Concept in Constitutional Discourse, 97 Col. Rev. 1, 8-9 (1997).
12. Rule of Law in Western Thought. URL: www.web.worldbank.org.
13. The Rule of Law. An explanation of the Rule of Law & how it is fundamental to western democratic order. URL: www.ourcivilisation.com.

14. The World Bank & Rule of Law Reforms. Working Papers Series No. 05-70. December 2005. URL: www.lse.ac.uk.

Анотація

Куровська І. А. До питання щодо еволюції доктринального тлумачення принципу верховенства права в правових доктринах провідних європейських держав. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню еволюції доктринального тлумачення принципу верховенства права у правових доктринах провідних європейських держав. Доводиться теза про те, що врахування природно-правового, євроінтеграційного та міжнародно-правового контекстів значення принципу верховенства права, відповідатиме не лише завданням реалізації євроінтеграційної та євроатлантичної політики Української держави, але й, що не менш важливо, потребам подальшої демократизації правової системи незалежної держави, доктринальному перегляду основоположних засад правового регулювання відносин у публічно-правовій сфері, реформуванню системи законодавства України.

Ключові слова: принцип верховенства права, європейська правова доктрина, *Rechtstaatlichkeit*, rule of law, законодавство зарубіжних держав, правова система Ради Європи, правове надбання ЄС, загальноєвропейські цінності та ін.

Аннотация

Куровская И. А. К вопросу о эволюции доктринального толкования принципа верховенства права в правовой доктрине ведущих европейских государств. – Статья.

Статья посвящена исследованию эволюции доктринального толкования принципа верховенства права в правовых доктринах ведущих европейских государств. Доказывается положение о том, что учет

природно-правового, евроинтеграционного и международно-правового контекстов значения принципа верховенства права, будет отвечать не только задачам реализации евроинтеграционной и евроатлантической политики Украинского государства, но и, что не менее важно, потребностям дальнейшей демократизации правовой системы независимого государства, доктринальному пересмотру основополагающих принципов правового регулирования отношений в публично-правовой сфере, реформированию системы законодательства Украины.

Ключевые слова: принцип верховенства права, европейская правовая доктрина, *Rechtstaatlichkeit*, rule of law, законодательство зарубежных государств, правовая система Совета Европы, правовое достояние ЕС, общеевропейские ценности и др.

Summary

Kurovskaya I. A. To the issue of the evolution of the rule of law principle doctrinal interpretation in the leading European states legal doctrines. – Article.

The article is devoted to the study of the evolution of the doctrinal interpretation of the rule of law in the legal doctrines of the leading European states. It is proved the statement that the importance of the rule of law principle with taking into consideration the contest of natural law, European integration and international law, will correspond not only to the tasks of implementation of the European integration and Euro-Atlantic policy of the Ukraine, but, equally important, to the needs of further democratization of the legal system of an independent state, doctrinal review of the fundamentals of the public relations legal regulation, reform the system of legislation of Ukraine.

Key words: rule of law principle, European legal doctrine, *Rechtstaatlichkeit* and rule of law, foreign law, Council of Europe legal system, EU law, pan-European values, etc.